

4. Кузьмин Е. И. Сохранение и доступность электронной информации как будущие приоритеты политики в сфере культуры, образования, науки, коммуникации и информации [Электронный ресурс]. — 2011. — Режим доступа : <http://www.minervaplus.ru/publish/publish.htm>. — Заглавие с экрана.
5. Куйбышев Л. А. Сбор и долговременное сохранение электронной информации в сфере культуры [Электронный ресурс]. — 2011. — Режим доступа : <http://www.minervaplus.ru/publish/publish.htm>. — Заглавие с экрана.
6. Майстрович Т. В. Депозитарное хранение и обязательный экземпляр электронных документов [Электронный ресурс]. — 2010. — Режим доступа : <http://www.minervaplus.ru/publish/publish10.htm>. — Заглавие с экрана.
7. Микитенко А. Електронна бібліотека «Культура України» / А. Микитенко // Бібл. планета. — 2011. — № 1. — С. 5–6.
8. Програма збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 рр. // Бібл. вісн. — 1999. — № 6. — С. 5–10.
9. Стрілець Н. О. Електронний архів у бібліотеці: проблеми та можливості використання / Н. О. Стрілець // Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. праць. — Х. : ХДАК, 2010. — С. 132–137.
10. Стрілець Н. О. Особливості зберігання електронних документів в архівних фондах / Н. О. Стрілець // Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. праць. — Х. : ХДАК, 2010. — С. 97–105.
11. Шевченко І. О. Нормативно-правове забезпечення збереження інформаційно-бібліотечних ресурсів України / І. О. Шевченко // Збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів України: нова політика і нові технології: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (20–22 листоп. 2006 р.) / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. — Х., 2007. — С. 4–12.

Надійшла до редколегії 17.08.2012 р.

УДК 021.1:316.77

А. В. ПЕЧЕНА

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ БІБЛІОТЕКИ В СИСТЕМІ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Розглядаються теоретичні та методологічні особливості дослідження діяльності бібліотеки в системі масової комунікації.

Ключові слова: бібліотека, масова комунікація, масова робота бібліотеки, бібліотечні форми роботи.

Рассматриваются теоретические и методологические особенности деятельности библиотеки в системе массовой коммуникации.

Ключевые слова: библиотека, массовая коммуникация, массовая работа библиотеки, библиотечные формы работы.

Theoretical and methodological features of activity of library in system mass communications are considered.

Key words: *library, mass communication, mass work of library, library forms of work.*

Соціокомунікаційні відносини в інформаційному суспільстві визначаються рівнем і ступенем розвитку як системи соціальних комунікацій у цілому, так і окремих її видів та елементів.

Нині відбувається пошук спільних для бібліотеки й інших соціально-комунікаційних інституцій науково-теоретичних і організаційно-практичних умов, принципів, засобів, факторів, методів соціальної взаємодії, рівнів і форм функціонування різних видів соціальної комунікації: наукової, інформаційної, міжкультурної, документної, електронної, архівної, музейної, маркетингової тощо. Це засвідчують дослідження таких учених, як Л. Бейліс, К. Генієва, І. Давидова, В. Ільганаєва, О. Лаврик, О. Мурашко, А. Соколова, А. Соляник, М. Слободяник, А. Чачко, О. Черних, Г. Шемаєва, та інших, присвячені різним аспектам функціонування бібліотеки в системі соціальних комунікацій. Проте серед означених публікацій відсутні праці, де послідовно розглядаються питання діяльності бібліотеки в системі масових комунікацій.

Інформатизація суспільства і широке впровадження новітніх соціально-комунікаційних технологій у практику роботи бібліотек спричиняють трансформацію традиційних і виникнення нових функцій, видів і каналів бібліотечної комунікації, зокрема масової, а також сприяють інтеграції бібліотеки з іншими структурами й інституціями, які входять до системи соціальних комунікацій і взаємодіють як формоутворюючі елементи соціокомунікаційного середовища. Тому актуальним є дослідження бібліотеки в системі масових комунікацій на підґрунті теоретичних і методологічних принципів, за якими відбувається сучасний процес інтеграції бібліотеки і масової комунікації як взаємодіючих і взаємодоповнюючих комунікаційних систем, а також визначення ролі і місця бібліотеки в організації масово-комунікаційних процесів.

Метою статті є аналіз теоретико-методологічної бази дослідження особливостей діяльності сучасної бібліотеки в контексті розвитку системи масових комунікацій.

Сучасному стану досліджень масової комунікації властиві неоднорідність і неоднозначність. На цьому акцентує вітчизняний дослідник В. Демченко, який констатує, що в Україні склалась національна школа вивчення масової комунікації, проте існують деякі принципові розбіжності «в підходах українських науковців до тлумачення поняття та функціональних особливостей масової комунікації» [1]. Подібної думки дотримує й російська дослідниця Т. Науменко, котра вважає, що теорія масової комунікації

останнім часом розвивалася досить активно «вшир», а не «вглиб», її дослідження були описовими, а не пояснювальними, тому є досить слабкою розробленість суто теоретичних проблем. Автор стверджує, що наявне недостатньо чітке виокремлення самого предмета дослідження — журналістика, масова комунікація, ЗМІ, ЗМК — ці, не тотожні, об'єкти досліджень постійно синонімізуються в процесі їх категоріального осмислення [6]. Думку Т. Науменко поділяють деякі українські вчені, які вважають, що наразі не існує як єдиного визначення терміна «масова комунікація», так і спільних методологічних підходів у «розумінні й інтерпретації ключових понять: «інформація», «комунікація», «комунікаційне середовище»» [4].

Соціологи розглядають масову комунікацію в контексті понять «соціальний обмін», «соціальне спілкування», «соціальна взаємодія» і визначають її як «фундаментальний стан сучасного суспільства, в якому складна структура соціального і культурного простору з його численними секторами, що пов'язані між собою функціонально і за детерміністичними зразками, втілена в символічних формах і образах, які здатна сприймати і розуміти корпоративна, масова й індивідуальна свідомість» [5].

На зміст самого поняття «масові комунікації» звертає увагу В. В. Різун, який надає перевагу терміну «масове спілкування». Він вважає масову комунікацію здебільше професійною діяльністю, «пов'язаною з технологізованими процесами збору, аналізу, вираження й поширення інформації» [8; 9]. Вважаємо за необхідне процитувати автора: «Масова комунікація — це середовище. Вона є поведінковим, або діяльним, середовищем для таких професіоналів, як агітатори, пропагандисти, піарники, рекламисти, проповідники, журналісти, середовищем, що має свої закони, правила, принципи. Виконуючи свою роботу, пов'язану з володінням словом, пензлем, жестом, рухом, голосом тощо, професійні виконавці включаються в комунікативні відносини з іншими людьми» [10].

Згідно з Ф. Шарковим, масова комунікація являє собою процес непрямої взаємодії у великих спільнотах, де не ідентифікуються окремі особистості та групи; взаємодію багатьох неідентифікованих сторін, у процесі якої відбувається інтенсивний обмін інформацією; а також спрямування будь-якої інформації в аудиторію, кожен зі знеособлених компонентів якої має теоретично рівну можливість отримання цієї інформації. Головною умовою, на думку автора, залишається безадресність інформації [14, с. 8].

Л. Землянова під масовою комунікацією розуміє процес передачі інформації групі людей одночасно за допомогою спеціальних засобів мас-медіа. Автор виокремлює п'ять основних особливостей означеного процесу: 1) масовість аудиторії; 2) її гетерогенність;

3) використання високошвидкісних і репродукційних засобів зв'язку та інформації; 4) оперативне поширення повідомлень; 5) відносно невелика споживча вартість інформації [2, с. 118-119].

Деякі автори наводять основні характеристики масової комунікації:

1) відправником повідомлень є частина організованої групи (представник інституції), чия основна функція відмінна від власне комунікації;

2) приймає повідомлення індивід, який може розглядатися відправником як частина групи з притаманними їй характеристиками;

3) каналом повідомлення є технологічно складна система розповсюдження інформації з обов'язковою наявністю соціального компонента, що залежить від правових норм, звичок і сподівань аудиторії;

4) повідомлення в масовій комунікації результат масового виробництва складної структури.

Серед названих особливостей масової комунікації автори називають також: публічний характер і відкритість, обмеженість і підконтрольний доступ до засобів передачі, опосередкованість контактів комунікаторів, велика кількість реципієнтів, інституціональна регламентованість відносин між сторонами [5; 13].

Обов'язковими умовами, необхідними для функціонування масової комунікації, є:

- масова аудиторія, яка має певну загальну ціннісну орієнтацію;
- соціальна значимість інформації, що сприяє виникненню, поширенню і підтримці функціонування масової комунікації;
- відповідні засоби, які забезпечують процес функціонування масової комунікації;
- багатоканальність здійснюваних комунікацій і варіативність комунікативних засобів [14, с. 29].

Наявність означених умов характерна для середовища, в якому функціонує бібліотека. Якщо звернутися до історії становлення бібліотечного соціального інституту, не можна залишити поза увагою той факт, що вже на ранніх стадіях свого існування бібліотека забезпечувала концентрацію духовної пам'яті людства, виражену в документних зібраннях, і створювала можливості для її суспільного використання. В історії розвитку системи масових комунікацій, особливо до виникнення преси, складно визначити інституцію, яка б могла організовувати доступ до інформації в найбільш масовий, демократичний і доступний спосіб, ніж бібліотека. Відтак, співвідносячи розвиток бібліотечного соціального інституту

з основними етапами формування сфери масових комунікацій, можна дійти висновку, що бібліотека в процесі свого становлення виконувала роль організатора масової комунікації. Вона має свою аудиторію це представники всіх груп і категорій суспільства, незалежно від вікових, національних і соціальних ознак, релігійних і політичних поглядів.

Основу діяльності будь-якої бібліотеки становить її документний фонд, представлений друкованими, електронними, мультимедійними, віртуальними ресурсами, інформаційна значущість яких відповідає потребам суспільства. Засобами підтримки комунікаційного середовища бібліотеки є відповідні технології і процеси, кадровий ресурс. Забезпечення варіативності каналів передачі інформації уможливорюється завдяки комунікативній природі бібліотеки як відкритої системи, що розвивається і формується відповідно до інтересів і прагнень суспільства [13]. Суттєвою особливістю бібліотеки є те, що для реалізації своєї соціокомунікаційної місії вона обирає найприйнятніші, оптимальніші й ефективніші види діяльності, які одночасно можуть виконувати роль комунікаційних каналів. Одним із таких каналів є масова робота — вид професійної бібліотечної діяльності, який нині переживає процес трансформації і виходить за межі усталених комунікаційних форм, що традиційно використовувалися бібліотекою для реалізації інформаційних та культурно-просвітницьких функцій.

Із розвитком масової комунікації до її видів і засобів долучаються новітні, а традиційні набувають інноваційних форм. Для нашого дослідження важливим є той факт, що спільним елементом для бібліотек і засобів масової комунікації є книга (газета, журнал) як документ, як носій інформації, як основний традиційний інформаційний ресурс суспільства: «З точки зору комунікативістики книга виявилася надійним засобом комунікації — сховищем інформації і засобом її трансляції, збільшуючи можливості комунікаційних контактів як між сучасниками, так і між поколіннями та представниками різних культур» [7]. Сучасна бібліотека, трансформуючись в інформаційно-культурний центр, поряд із традиційними формами масової роботи активно впроваджує у свою практику технології масової комунікації, які сприяють формуванню нового образу бібліотеки, розкривають її інформаційно-культурний потенціал, а також співпрацюють із засобами масової комунікації, використовуючи їх можливості для проведення рекламних та іміджевих кампаній з метою популяризації повного спектра бібліотечних послуг.

Аналізуючи масову комунікацію з точки зору її основних складових, функцій, особливостей діяльності окремих засобів масмедіа та всебічно розглядаючи в цьому аспекті визначення масової

комунікації, подані в різний час різними авторами, російський дослідник В. Іванов під цим терміном розуміє процес поширення соціальної інформації, за його ж уточненням, інформації «позагенетичної, семантичної, яка фіксується в знаках, за допомогою технічних засобів (преси, радіо, телебачення, відео, кіно та ін.) на велику і розташовану в різних місцях аудиторію» [3]. Свої висновки автор узгоджує із загальною формулою, запропонованою американським політологом Г. Ласуеллом у 30-х рр. ХХ ст.: «ХТО повідомляє ЩО за яким КАНАЛОМ КОМУ з яким ЕФЕКТОМ». Зазвичай вважають, що саме ця класична модель комунікації, незважаючи на неоднозначне ставлення до неї багатьох теоретиків, у подальшому стала основою схеми опису процесу масової комунікації, оскільки надала можливість досліджувати її різні види і прояви: політичні й маркетингові комунікації, ідеологічну пропаганду, рекламу, PR-кампанії, зв'язки з громадськістю [14].

Ця модель, названа згодом «лінійною», базується на послідовних питаннях, які, на наш погляд, слід проаналізувати з точки зору діяльності бібліотеки:

1. «ХТО?» Комунікант — інстанція, певний суб'єкт, який організовує і контролює процес масової комунікації. Комунікантом можуть бути конкретна особистість або соціальна інституція, джерело інформації, автор інформаційного джерела і т. ін. Відповідно, роль комуніканта відіграє бібліотека соціальна інституція, яка збирає, зберігає і ретранслює в часі та просторі створену людством інформацію, що міститься в різноманітних документах.

2. «ЩО?» Цією ланкою комунікаційного процесу є повідомлення інформація, яка може мати різноманітні форми: текстову, усну, друковану, аудіовізуальну, образотворчу та ін. Бібліотечним повідомленням може бути будь-яка інформація, зафіксована в книгах, періодичних, фото- та аудіовізуальних, а останнім часом в електронних, мультимедійних документах, документних масивах та інших джерелах інформації, зокрема створених самою бібліотекою в усній, письмовій, текстовій, друкованій, образотворчій та іншій формі (бібліотечних каталогах, базах даних, оглядах, виступах, сценаріях, слайд-презентаціях, відеофільмах).

3. «ЗА ЯКИМ КАНАЛОМ?» Комунікативним каналом можуть бути соціальні й технічні засоби передачі повідомлення: радіо, телебачення, мас-медіа, друкований документ, організована зустріч (бібліотечний масовий захід, прес-конференція), рекламна акція, зв'язки з громадськістю, бібліотечний веб-сайт та ін. Варто зазначити, що бібліотека може сама виконувати роль комунікативного каналу, організовуючи процес передачі інформації під час індивідуального та масового бібліотечно-бібліографічного обслуговування (проведення масових заходів; надання інформації

про документи, бібліотечні послуги за допомогою рекламних вивісок, оголошень, презентаційних роликів, банерів, буклетів, інформаційних листків, плакатів тощо), так і використовувати для інформування своїх користувачів сучасні засоби масової комунікації: радіо, телебачення, пресу, Інтернет тощо.

4. «КОМУ?» Комунікат — це масова аудиторія, що приймає повідомлення, інформацію з метою зміни своїх думок, оцінок, поведінки. Потенційним комунікатом бібліотеки, її масовою аудиторією, на яку спрямована вся діяльність бібліотечного соціального інституту, є соціум. Послугами бібліотеки, незалежно від її типу, виду й відомчого підпорядкування спеціальної, універсальної, масової (публічної), одночасно може користуватися значна (в ідеалі необмежена) кількість людей (соціальних груп) з різною метою — науковою, навчальною, пізнавальною, розвиваючою, рекреаційною, дозвіллевою тощо.

5. «З яким ЕФЕКТОМ?» Ефективність комунікації визначається кінцевим результатом змінами, що відбуваються у свідомості аудиторії за дотримання умов: правильного вибору комуніканта, котрий задовольняє аудиторію; створення повідомлення, яке відповідно сприймається аудиторією; вибору оптимального для аудиторії каналу передачі інформації. Зміною, що відбувається в суспільній свідомості користувачів бібліотеки, може бути формування на індивідуальному рівні системи загальнолюдських цінностей: громадянських, інтелектуальних, когнітивних, моральних, духовних та ін. На нашу думку, сьогодні немає необхідності доводити, що бібліотека давно визнана в суспільстві джерелом знань, інформаційним і соціалізуючим центром, одним із найдоступніших осередків громадського спілкування, надійним і стабільним комунікативним каналом трансляції загальнолюдських і національних цінностей у часі і просторі. Як зазначає І. П. Тікунова, сучасна «бібліотека перетворюється на одну з найпродуктивніших і наймасовіших систем управління знаннями. Систематизуючи знання, визначаючи фрагментарний і глобальний його рівні, бібліотека забезпечує об'єктивність і глибину пізнання навколишнього світу, стає ... важливим каналом інформації про світові процеси у сфері науки і культури, усуваючи розрив між інформаційно багатими та інформаційно бідними. (...) Бібліотека впроваджує елементи моделі гібридної бібліотеки, що дозволяє забезпечити доступ до соціально значущої інформації і знань будь-якому мешканцеві...» [11].

У бібліотечному діяльнісному середовищі комунікація існує як поліфункціональний процес та універсальний фактор [12], де одна з ключових ролей належить бібліотекареві як професіоналу й особистості. Незважаючи на деякі песимістичні прогнози

щодо безперспективності бібліотечної професії в умовах розвитку інформаційного суспільства, час і практика довели, що бібліотекарі здатні не лише органічно долучитися до соціокомунікаційних процесів, а й виконувати місію організаторів і виконавців масово-комунікаційних зв'язків. Бібліотекарям сьогодні доводиться працювати з різними, зокрема соціально-проблемними категоріями населення, і засобами своєї діяльності створювати соціально й інформаційно привабливе середовище для забезпечення різноманітних (когнітивних, інформаційних, культурно-освітніх, творчих, дозвіллевих та ін.) потреб різних користувачів. Крім того, бібліотекарі успішно виконують покладені на них обов'язки «консультанта, аналітика, технолога, порадирика, викладача», співпрацюють не лише з постійним контингентом користувачів, а і з незнайомими людьми, зокрема числі віддаленими в просторі, а також із так званими «нечитачами», які для забезпечення своїх інформаційно-комунікаційних, культурно-дозвіллевих потреб надають перевагу не книзі, а електронним засобам масової інформації: телебаченню, Інтернету тощо. До того ж бібліотеки для досягнення своїх функціональних цілей активно співпрацюють із владними, комерційними і громадськими структурами, рекламують свої ресурси й послуги, підтримують і розвивають зв'язки з громадськістю, тому для бібліотечних фахівців неабияке значення має професійне опанування сучасних масово-комунікаційних технологій.

Отже, на основі проаналізованого матеріалу можна дійти висновку, що завдяки виконанню функцій накопичення, переробки і використання потрібної суспільству інформації із застосуванням сучасних інформаційно-комунікаційних засобів бібліотека є одним із організаторів, а масова робота — одним із каналів масової комунікації.

Подальшого ґрунтовнішого дослідження потребує специфіка масової роботи як виду діяльності бібліотеки в умовах розвитку системи масових комунікацій.

Список літератури

1. Демченко В. Д. Новітні парадигми вивчення теорії масових комунікацій в Україні (до проблеми концептуальної еволюції) / В. Д. Демченко // *Держава та регіони: науково-виробничий журнал*. — 2010. — №2. — С 26-31. — (Соціальні комунікації).
2. Землянова Л. М. Зарубежная коммуникативистика в преддверии информационного общества: толковый словарь терминов и концепций / Л. М. Землянова. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1999. — 301 с.
3. Іванов В. Ф. Масова комунікація як соціальне явище [Електронний ресурс] / В. Ф. Іванов. — Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act>. — Назва з екрана.

4. Ильганаева В. А. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность): Словарь-справочник / В. А. Ильганаева. — Х.: КП «Городская типография», 2009. — 392 с.
5. Назаров М. М. Массовая коммуникация в современном мире: методология анализа и практика исследований / М. М. Назаров. — М.: Едиториал УРСС, 2002. 240 с.
6. Науменко Т. В. Концептуальный анализ теории массовой коммуникации [Электронный ресурс] . — Режим доступа: <http://credonew.ru/content/view/771>). — Заглавие с экрана.
7. Основы теории коммуникации: учебник / под ред. проф. М. А. Василька. — М.: Гардарики, 2003. — 615 с.
8. Різун В. В. Загальна характеристика масово-інформаційної діяльності / В. В. Різун. — К. : Вид-во КНУ ім. Т. Шевченка, 2000. — Лекція 1. — 134 с.
9. Різун В. В. Розвиток науки про масову комунікацію в інституті журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка / В. В. Різун // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: наукове вид. — К.: Вид.-поліграф.центр «Київський університет», 2008. — Вип.16. — С. 4-9. — (Серія «Журналістика»).
10. Різун В. В. Теорія масових комунікацій / В. В. Різун. К.: Видавничий центр «Проміт», 2008. 260 с.
11. Тикунова И. П. Концептуальная модель современной библиотеки: социально- философский анализ [Электронный ресурс] / И. П. Тикунова. — Режим доступа: http://tikunova-i.narod.ru/ni/koncept_avt.htm. — Заглавие с экрана.
12. Чачко А. Комунікативістика в системі гуманістичного розвитку сучасної бібліотеки / А. Чачко // Вісник Кн.палати. — 2004. — № 1. — С. 30-32.
13. Черных О. В. Библиотека как открытая система в контексте межкультурной коммуникации [Электронный ресурс] / О. В. Черных. — Режим доступа: http://libconfs.narod.ru/2004/s1/s1_p31.htm . — Заглавие с экрана.
14. Шарков Ф. И. Коммуникология: основы теории коммуникации: учебник / Ф. И. Шарков. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2010 . — 592 с.

Надійшла до редколегії 20.07.2012 р.

УДК 002.(091)(477) «1901/1917»

М. А. НИЗОВИЙ

ТЕМАТИЧНО-ЦІЛЬОВІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОГО ДОРЕВОЛЮЦІЙНОГО КНИГОВИДАННЯ (1901–1917 РР.)

Уперше подаються розроблені автором статистичні показники тематично-цільових аспектів українського дореволюційного книговидання з відповідними коментарями до них.